

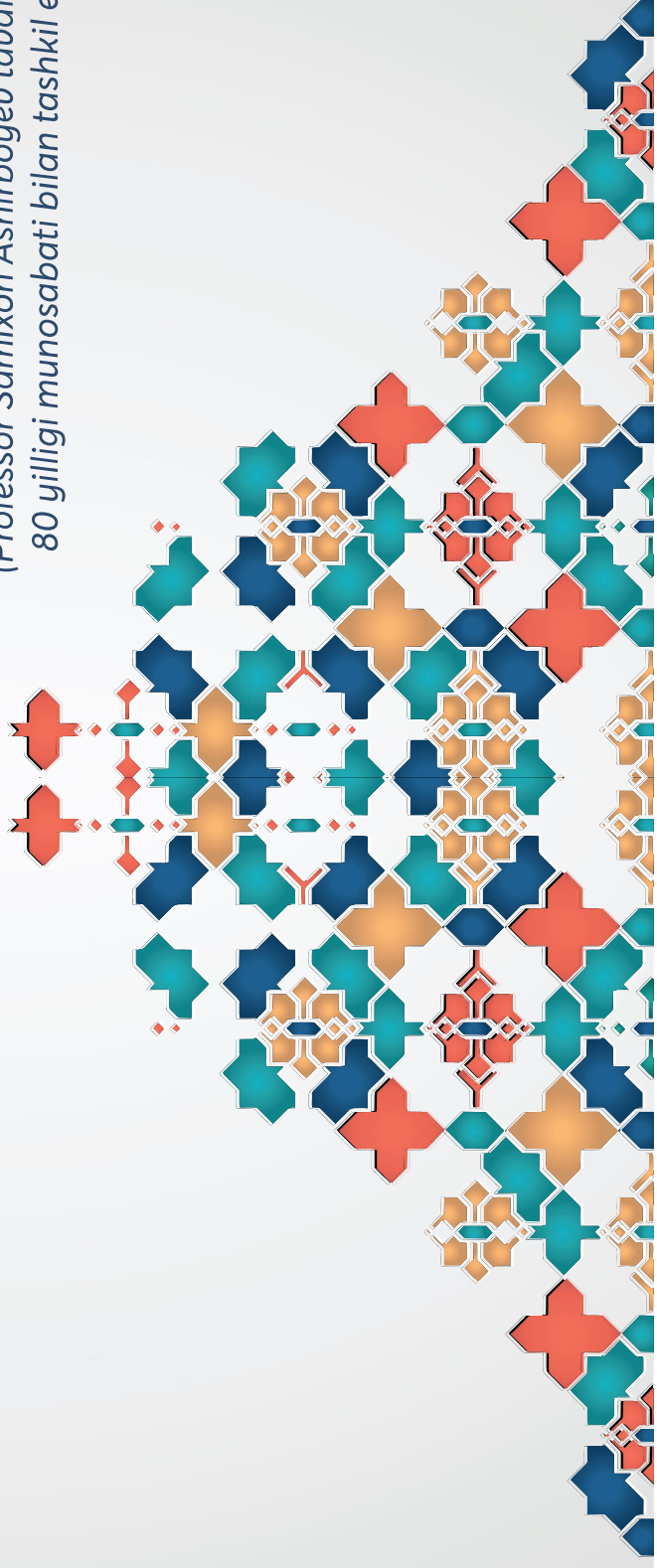

“O‘ZBEK FOLKLORI VA SHEVALARI TADQIQOTLARI: AMALIYOT, METODOLOGIYA, YANGICHA YONDASHUV”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy
konferensiya materiallari

2026-yil 23-may

*(Professor Samixon Ashirboyev tavalludining
80 yilligi munosabati bilan tashkil etilgan)*

“O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: *amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv*” mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari
/ Mas’ul muharrir: Sh.Sirojiddinov. – Toshkent, 2026. bet.

Mas’ul muharrir:
Shuhrat Sirojiddinov
filologiya fanlari doktori, akademik

Tahrir hay’ati:

Normurodova N.Z. filologiya fanlari doktori, professor;
Jabborov N.A. filologiya fanlari doktori, professor;
Ashirboyev S. filologiya fanlari doktori, professor;
Tilavov A.X. filologiya fanlari nomzodi, dotsent;
Xidraliyeva Z.R. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;
Aliqulova H.Q. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), katta o‘qituvchi;
Turdialiyev A.X. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;
Alimardanov E.I. filol.fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), kattao‘qituvchi;
Qodirov U.A., katta o‘qituvchi.

Ushbu to‘plamda Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O‘zbek tili va adabiyoti universitetida 2026-yil 23-mayda o‘tkazilgan **“O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: *amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv*”** mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari hamda filologiya fanlari doktori, professor Samixon Ashirboyevning tabarruk yoshi munosabati bilan yo‘llangan tabriklar o‘rin olgan.

To‘plam materiallaridan filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistratura va bakalavriat talabalari, shuningdek, keng o‘quvchilar ommasi foydalanishlari mumkin. Maqolalar sifati, mazmuni va haqiqiyliги uchun muallifning o‘zi javobgar hisoblanadi.

	O‘zbek va qozoq tillaridagi “Go‘ro‘g‘li” turkumi dostonlarida qo‘llanilgan qarindoshlik ma‘nosini ifodalovchi so‘zlar.	
15	Mohinur USMONOVA, O‘zbek va qozoq xalq ertaklaridagi turg‘un birikmalarning qiyosiy tahlili	541
16	Hayotxon SALAYEVA, Gurlan (Xorazm) shevasida polizchilikka oid xalq leksikasi xususida	544
17	Mufassal PARDAYEVA, Go‘ro‘g‘li turkum dostonlarining dastlabki variantlarida Ahmad Sardor obrazi	547
18	Серик ТУРПАНАЛИЕВ, Қабдеш жұмаділов прозасындағы төл тілдің көркемдік сипаты	551
19	Amina DEHQONOVA, O‘zbek va nemis ertaklarida xalqona an‘analar	554
20	Dilrabo KOMILOVA, Yangibozor (Xorazm) shevasidagi kiyim-kechak savdo-sotig‘ida ishlatiladigan so‘zlar	558
21	Mohinabonu YUNUSOVA, Toshkent viloyati uyg‘ur shevalarining ayrim leksik xususiyatlari	561
22	Marjona MUSULMONOVA, Boysun tumani bog‘dorchilik leksikasi	565
23	Barchinoy TOSHPO‘LATOVA, Samarqand bolalar folklorining janrlar tarkibi	565
24	Moxlaroyim NAZAROVA, Halima Xudoyberdiyeva she‘riyatida etnografik folklorizmlarning badiiy-estetik talqini	574
25	Fotima KOMILOVA, O‘zbek-turk qarg‘ishlarning mifopoetik talqini	576
26	Shohsanam NOMAZOVA, Dostonlarda obrazlar tizimi masalasi va “Sanamgul” dostonidagi obrazlar	580
27	Muhtarama MAMITOVA, Oila mavzusi bilan bog‘liq ayrim o‘zbek va turk maqollarining tipologik tahlili	583
28	Lobar QULDASHEVA, Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini tarbiyalashda xalq og‘zaki ijodidan foydalanishning pedagogik ahamiyati	587
29	Sunbula HABIBULLAYEVA, “Shirin va Shakar” dostonida fonetik dialektizmlarning o‘rni (qo‘llanishi)	590
30	Nilufar TURG‘UNOVA, Sirdaryo viloyatidagi Andijon shevalarining fonetik morfologik xususiyatlari	594
31	Sarvinov RAXIMOVA, G‘ijduvon sandiqsozlik so‘zlari	597
32	Aziza ELMIRZAYEVA, Usmon azim lirikasida folklor va badiiy ko‘chim uyg‘unligi	599
33	Diyora NE‘MATOVA, Folklorida til va leksika masalasi: lingvofolkloristik tadqiqotlar tarixi, nazariy asoslari va zamonaviy yondashuvlar	605
34	Hanifa XODJIYEVA, Mavsumiy marosimlar tasnifi	611
35	Husniddin AZIMJONOV, Tarixiy haqiqat va badiiy talqin uyg‘unligida bilga xoqon obrazi	614
36	Sitora O‘KTAMOVA, Hajv tushunchasining etimologiyasi va falsafiy-estetik mohiyati	617

HAJV TUSHUNCHASINING ETIMOLOGIYASI VA FALSAFIY-ESTETIK MOHIYATI

THE ETYMOLOGY AND PHILOSOPHICAL-AESTHETIC ESSENCE OF THE CONCEPT OF SATIRE

Sitora O'KTAMOVA,
TOSHDOTAU magistranti
10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/NAWW2211

Annotation. *This article examines the origin of the concept of satire, its etymological foundations, interpretations in literary studies and aesthetics, as well as its philosophical and aesthetic essence. It highlights the role of satire in exposing social vices, carrying out social criticism, and shaping moral and ethical values. Furthermore, the interrelationship of satire with such concepts as humor, laughter, irony, and mockery is analyzed on the basis of scholarly sources.*

Key words: *satire, humor, aesthetics, laughter, literature, philosophy, criticism, artistic thinking, irony.*

Badiiy adabiyot inson va jamiyat hayotidagi turli hodisalarni aks ettiruvchi muhim ma'naviy hodisa hisoblanadi. Unda voqelikni tasvirlashning turli usullari mavjud bo'lib, shulardan biri hajvdir. Hajv adabiyot va san'atning qadimiy shakllaridan biri sifatida insoniyat tafakkuri tarixida muhim o'rin egallaydi. U jamiyatdagi nuqsonlar, illatlar va salbiy hodisalarni kulgi vositasida tanqid qilishga xizmat qiladi. Hajv nafaqat badiiy usul, balki muayyan estetik va falsafiy kategoriya hamdir. Shu bois uning mohiyatini chuqur anglash adabiy jarayonlarni to'g'ri talqin qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Hajv tushunchasining etimologiyasi.

“Hajv” so'zi arab tilidagi “hijv” (هجو) so'zidan olingan bo'lib, “qoralash”, “masxara qilish”, “tanqid qilish”, “kamsitish” kabi ma'nolarni anglatadi. Arab adabiyotida hajv dastlab ma'lum bir shaxs yoki guruhning kamchiliklarini she'riy shaklda fosh etish maqsadida qo'llangan. Keyinchalik ushbu tushuncha fors-tojik va turkiy adabiyotlarga kirib kelib, mazmun jihatidan kengaydi. Sharq mumtoz adabiyotida hajv ijtimoiy, siyosiy va axloqiy kamchiliklarni tanqid qilish vositasi sifatida rivojlandi. Alisher Navoiy, Turdi Farog'iy, Muqimiy, Furqat, Zavqiy kabi ijodkorlar asarlarida hajvning turli ko'rinishlari uchraydi. Yevropa adabiyotshunosligida hajv tushunchasi ko'pincha “satira” termini bilan bog'liq holda talqin qilinadi. Satira lotincha “satura” so'zidan kelib chiqqan bo'lib, “aralash”, “turli narsalarga boy” degan ma'nolarni bildiradi. Vaqt o'tishi bilan satira ijtimoiy tanqidning badiiy shakli sifatida shakllangan.

Hajvning falsafiy mohiyati nuqtai nazardan hajv voqelik bilan ideal o'rtasidagi ziddiyatni ochib beruvchi estetik hodisadir. Hajvning asosida inson yoki jamiyatdagi nomukammalliklarni anglash va ularga tanqidiy munosabat bildirish yotadi. Qadimgi yunon faylasufi Aristotel kulgini inson tabiatining muhim belgilaridan biri sifatida baholagan. Uning fikricha, kulgi jiddiy zarar yetkazmaydigan nuqsonlarni idrok etish natijasida yuzaga keladi. Keyinchalik Tomas Gobbs kulgining manbaini insonning o'zini boshqalardan ustun his qilishida deb izohlagan.

Immanuel Kant esa kulgini “kutilgan natijaning birdaniga hech narsaga aylanishidan tug'iladigan hissiyot” sifatida talqin qiladi. Anri Bergson kulgining ijtimoiy vazifasiga alohida e'tibor qaratib, uni jamiyatning o'zini-o'zi tartibga solish vositasi deb hisoblaydi. Hajv aynan shu falsafiy qarashlar negizida inson va jamiyatdagi salbiy jihatlarni badiiy umumlashtirish orqali ijtimoiy ongni shakllantirishga xizmat qiladi.

Hajvning estetik mohiyati.

Estetika fanida hajv kulgililik kategoriyasi bilan uzviy bog'liqdir. Biroq har qanday kulgi hajviy xarakterga ega bo'lavermaydi. Hajvning asosiy vazifasi kuldirish emas, balki kulgi orqali tanqid qilishdir.

Hajvning estetik mohiyati quyidagi xususiyatlarda namoyon bo'ladi:

1. Tanqidiylik. Hajv voqelikdagi salbiy hodisalarga nisbatan tanqidiy munosabatni ifodalaydi. U jamiyatdagi illatlarni fosh etadi va ularga qarshi kurashishga undaydi.

2. Kulgililik. Hajv kulgi vositasida ta'sir ko'rsatadi. Biroq bu kulgi ko'ngilochar emas, balki ma'naviy-ma'rifiy maqsadga xizmat qiladi.

3. Umumlashtirish. Hajv alohida hodisani emas, balki muayyan ijtimoiy muammoni umumlashtirib tasvirlaydi.

4. Tarbiyaviylik. Hajv insonni fikrlashga, o'z kamchiliklarini anglashga va ulardan xulosa chiqarishga undaydi.

Hajv va unga yaqin tushunchalar.

Hajv va yumor. Yumorda tanqid yumshoq va xayrixoh xarakterga ega bo'lsa, hajvda tanqid kuchliroq va muhosasizroq bo'ladi.

Hajv va satira. Ko'pgina tadqiqotlarda hajv satiraning milliy shakli sifatida talqin qilinadi. Har ikkisi ham salbiy hodisalarni fosh etishga qaratilgan.

Hajv va istehzo. Istehzo yashirin mazmundagi kinoya bo'lsa, hajv ochiqroq tanqidiy xarakterga ega.

Hajv va grotesk. Groteskda voqelik bo'rttirilgan va fantastik shaklda ifodalanadi. Hajv esa grotesk usulidan foydalanishi mumkin, biroq u bilan cheklanmaydi.

O'zbek adabiyotida hajv qadimiy an'analarga ega. Mumtoz davrda Turdi, Gulxaniy, Maxmur, Muqimiy va Zavqiy kabi ijodkorlar hajviy asarlar yaratganlar. Jadid adabiyotida esa hajv ijtimoiy islohot va ma'rifatparvarlik g'oyalarini ilgari surishda muhim vosita bo'lib xizmat qilgan.

XX asrda Abdulla Qodiriy, G'afur G'ulom, Said Ahmad, Abdulla Qahhor kabi adiblar hajviy obrazlar orqali jamiyatdagi muammolarni yoritganlar. Zamonaviy o'zbek adabiyotida ham hajv ijtimoiy tanqidning samarali vositalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Adabiyotshunoslikda hajviy adabiyotning shakl va turlari masalasi ko'p o'rganilgan. O.Sharafiddinov o'zining tadqiqotlarida hajvning quyidagi asosiy shakllarini ajratib ko'rsatadi: satira, yumor, kinoya (ironiya), sarkazm, parodiya va grotesk. Bu shakllarning har biri o'zining ifoda vositalari, ta'sir mexanizmlari va qo'llanish doirasiga ega [O. Sharafiddinov, 1985: 34].

Satira – hajviy adabiyotning eng kuchli va ta'sirchan shakli. Satira voqelikdagi salbiy hodisalar, ijtimoiy nuqsonlar va kamchiliklarni keskin, o'tkir tanqid qiladi. Satirik asarda kulgi yengil va shirinmas – u keskin, ayovsiz va ko'pincha g'azab va nafrat bilan aralashib ketadi. Satira obyektini faqat kulgulik qilib ko'rsatmaydi, balki uni inkor etadi, rad etadi, yo'qotishga undaydi. O'zbek adabiyotida Muqimiy va Furqat satirasi, Hamzaning ijtimoiy komediyalari, Abdulla Qodiriyning felyetonlari – satira an'anasining eng yorqin namunalari.

Yumor – satiradan farqli ravishda, mehribon, iliq munosabat bildiruvchi hajv shakli. Yumorli asar o'z obyektini tamoman inkor etmaydi, balki uning kamchiliklarini kulgili, biroq rahmdil ko'zguda ko'rsatadi. Yumorli kulgi o'quvchida g'azab emas, balki iliq jilmayish va hamdardlik uyg'otadi. O.Sharafiddinov ta'biri bilan aytganda, "yumor – kulgining yuragi, satira – kulgining aqli". Bolalar adabiyotida yumor eng ko'p qo'llaniladigan hajv shakli hisoblanadi, chunki u bolalar ruhiyatiga eng mos keladi.

Ironiya – ikki qatlamli ma'no asosida qurilgan hajv usuli. Ironiyada so'z yoki ibora o'zining to'g'ri ma'nosida emas, balki qarama-qarshi yoki ikkinchi ma'noda ishlatiladi. "Yaxshi ish qilding!" iborasi haqiqatan ham yaxshi ish qilingan holda maqtov; yomon ish qilingan holda esa – dakki". Ironiyani tushunish uchun o'quvchidan muayyan intellektual yetuklik, ijtimoiy hayotni bilish talab etiladi. Shuning uchun bolalar adabiyotida ironiya yosh darajasiga qarab qo'llaniladi: kichiklarga ochiq, aniq ironiya; kattalarga yashirin, nozik ironiya [S.Matchonov, 2005: 67].

Sarkazm – ironiyaning eng keskin, o'tkir shakli. Sarkazm achchiq kulgi, zaharli istehzo. Unda tanqid qilinadigan obyektga nisbatan nafrat va g'azab aniq seziladi. Sarkazm faqat kuldirmaydi – u o'tkir og'ritadi, kuydirib ketadi. Bolalar adabiyotida sarkazm nihoyatda kam qo'llaniladi va asosan o'smirlar adabiyotiga xos bo'ladi, chunki kichik yoshdagi bolalar uchun sarkazm juda og'ir ta'sir qilishi mumkin.

Parodiya – boshqa asarning shakl, uslub va mazmunini ataylab kulgili tarzda taqlid qilishga asoslangan janr. Parodiyada asl asarning xususiyatlari ko'plab ortiqcha qilib ko'rsatiladi, natijada kulgu ta'siri hosil bo'ladi. O'zbek bolalar adabiyotida parodiya janri rivojlanmagan, biroq u o'smirlar adabiyotida va maktab ijodiy ishlarida keng tarqalgan. Bolalar mashhur ertaklar yoki she'rlarni parodiya qilishni yaxshi ko'radilar va bu ularning badiiy tafakkurini o'stiradi.

Hajvning adabiy janr shakllari. Hajviy adabiyot turli adabiy janrlar doirasida namoyon bo'ladi. She'riyat sohasida hajvning asosiy janr shakllari quyidagilar hisoblanadi: epigrama, satirik she'r, yumoristik she'r, masnaviy parodiya, kulgili ballada. Nasr sohasida esa: felyeton, pamflet, satirik hikoya, satirik ertak, anekdot, satirik roman. Dramaturgiyada: komediya, fars, satirik miniatura.

She'riy hajv o'zbek bolalar adabiyotida keng tarqalgan. She'rning qat'iy shakli – ritmi, qofiyasi, o'lchovi – hajviy ta'sirni yanada kuchaytiradi. Qofiyaviy juftliklarning kutilmagan tarzda birikishi, ritmik o'yinlar, tovush taqlidi – bularning barchasi she'riy hajvda kulgi hosil qilishning asosiy vositalari. O'zbek bolalar hajviy she'riyatida Q.Muhammadiy, Sh.Sa'dulla, P.Mo'min, T.Adashboyev, A.Obidjon, H.Imonberdiev kabi shoirlar nomlari alohida ajralib turadi.

Masallar – hajviy adabiyotning eng qadimiy va an'anaviy janrlaridan biri. Masalning asosiy xususiyati – allegoriya, ya'ni hayvonlar, o'simliklar va boshqa obrazlar orqali insoniy illatlar va fazilatlarini tasvirlash. Masalda ikki qatlam bo'ladi: tashqi qatlam – hayvonlar haqidagi hikoya; ichki qatlam – insoniy munosabatlar haqidagi allegorik ma'no. Masalning oxirida odatda axloqiy xulosa keladi, ba'zan esa u asar ichiga singdirilib ketiladi. O'zbek bolalar adabiyotida masallar janri Qudrat Hikmat va boshqa ijodkorlar ijodida yuksak cho'qqiga ko'tarildi.

Satirik hikoya nasr sohasida hajviy janrning asosiy shakli sifatida o'zbek bolalar adabiyotida ham muhim o'rin egallaydi. Satirik hikoyada voqea-hodisalar zanjiri orqali muayyan personajlarning kamchiliklari, illatlar va kamchiliklarning oqibatlarini ko'rsatiladi. O'zbek bolalar nasrida satirik hikoya Shodmon Otajonov, Normurod Norqo'ziev va boshqa yozuvchilar qo'lida samarali qo'llanilgan janrga aylandi.

Hajviy janrni to'liq tushunish uchun uning asosiy estetik kategoriyalari bilan tanishish zarur. Adabiyotshunoslikda hajvning quyidagi estetik kategoriyalari ko'rib chiqiladi: komik (kulgili), tragikkomik, groteskli-fantastik, absurd. Bu kategoriyalarning har biri hajviy adabiyotning turli jihatlarini ifodalaydi.

Komik – hajvning asosiy estetik kategoriyasi. Komik vaziyat uch asosiy elementi birlashtiruvchi hodisadir: birinchi, kutilmaganligi (situatsiya tasavvur qilinmagan tarzda rivojlanadi); ikkinchi, nomuvofiqlik (personajning tashqi ko'rinishi va ichki mohiyati bir-biriga mos kelmaydi); uchinchi, bo'rttirilganlik (xususiyat haddan tashqari kuchaytirib ko'rsatiladi). Bu uch elementning birlashuvi kulgi ta'sirini hosil qiladi. Bolalar adabiyotida komik kategoriya eng keng qo'llaniladigan kategoriya hisoblanadi.

Trajikkomik – kulgili va tragik elementlarning murakkab qorishuvidan paydo bo'ladigan estetik kategoriya. Trajikkomik vaziyatda bir vaqtning o'zida kulgu va achinish, quvonch va qayg'u tuyg'ulari uyg'onadi. Bu kategoriya bolalar adabiyotida kamdan-kam uchraydi, biroq o'smirlar uchun mo'ljallangan asarlarda trajikkomik elementlar mavjud bo'lishi mumkin. Masalan, bolaning go'l va beayb harakatlari natijasida yuz beradigan kulgili, biroq aslida achinarli vaziyatlar trajikkomik kategoriyani ifodalaydi.

Absurd – mantiq va sababiyat qonunlariga zid, xayoliy-irratsional vaziyatlar asosida qurilgan estetik kategoriya. Absurd asarlarda voqealar va personajlar real hayot qonunlaridan tashqarida harakat qiladi. Bolalar adabiyotida absurd "teskari dunyo" obrazida namoyon bo'ladi: otlar mashinada yuradi, odamlar uchadi, narsa-buyumlar gapiradi. Bu "teskari dunyo" bolalarning

badiiy tasavvurini rivojlantiradi va ularda dunyoni turli nuqtayi nazardan ko‘rish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Xulosa. Hajv insoniyat madaniyati va adabiy tafakkurining muhim estetik hodisalaridan biridir. Uning etimologik ildizlari arab adabiyotiga borib taqalsa-da, mazmun va vazifa jihatidan u umuminsoniy badiiy kategoriya sifatida shakllangan. Hajvning falsafiy mohiyati voqelikdagi nomukammalliklarni anglash va tanqid qilish bilan bog‘liq bo‘lsa, estetik mohiyati kulgi vositasida ijtimoiy ta‘sir ko‘rsatishida namoyon bo‘ladi. Shu sababli hajv adabiyotning nafaqat badiiy, balki ma‘rifiy va tarbiyaviy funksiyalarini amalga oshiruvchi muhim vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aristotel. Poetika. – Toshkent: Yangi asr avlodi.
2. Bergson H. Laughter: An Essay on the Meaning of the Comic. – London.
3. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston.
4. Fitrat. Adabiyot qoidalari. – Toshkent.
5. Kant I. Kritika sposobnosti sujudeniya. – M.:
6. Karimov N. O‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent.
7. Navoiy A. Mahbub ul-qulub. – Toshkent.
8. Quronov D. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Toshkent: Akademnashr.

